

ALTERNANCIA LINGÜÍSTICA E CONSTRUCCIÓN DUNHA NOVA CLASE SOCIAL NA GALICIA RURURBANA

Gabriela Prego Vázquez¹

Universidade de Santiago de Compostela

1. Introdución

O obxectivo deste traballo é amosar como a alternancia lingüística galego/español –con ou sen conmutación de códigos (Álvarez Cáccamo, 1998, 2000)– constitúe un proceso discursivo de construcción simbólica de identidade dunha nova clase social na Galicia rururbana.

Metodoloxicamente, a nosa perspectiva de análise é multidisciplinar . Utilízanse selectivamente as ferramentas analíticas da sociolingüística interaccional, análise da conversa (Atkinson & Heritage, 1984; Drew & Heritage, 1992), etnografía da comunicación (Gumperz & Hymes, 1972), microsocioloxía (Goffman, 1974, 1981), lingüística antropolóxica (Gal, 1993; Woolard, 1992) e análise crítica do discurso(Van Dijk, 1993, 1995, 1998; Fairclough, 1989; Martín Rojo, 1995, 1997; Martín Rojo, Pardo & Whittaker, 1998).

A análise conecta coas investigacións sociolingüísticas recentes sobre alternancia lingüística² (Auer, 1998) que, como indica Woolard (1999), consideran a multiplicidade e a simultaneidade como elementos prototípicos. Parte destas investigacións vinculan este recurso discursivo con conceptos bakhtianos como heteroglosia ou dialoxismo, fundamentais para entender como funciona socio-discursivamente a heteroxeneidade lingüística.

Os datos desta investigación proceden de conversas informais das redes sociais enclavadas entre a zona periurbana da Coruña e a comarca de Bergantiños (Arteixo e arredores). Trátase dunha zona tradicionalmente rural que experimentou un importante proceso de urbanización e transformación social, económica e lingüística, representativo

¹ Gabriela Prego Vázquez, Facultade de Filoloxía (Universidade de Santiago de Compostela), Campus Norte s/n, Santiago de Compostela, España. Teléfono: 0034981563100. Extensión 11776. E-mail: gavipv@usc.es

do que se experimentou en Galicia nas últimas décadas. Estes cambios provocan que moitos labregos e fillos de labregos deixen o seu traballo no campo para empregarse nas fábricas e no sector servizos. En moitos casos, seguen vivindo na súa aldea de orixe e, incluso, compaxinan o seu traballo como asalariados con tarefas do campo. Noutros casos, fixan o seu domicilio nas novas áreas urbanizadas que proliferan na zona.

Estes individuos protagonizan un cambio que consiste nun tipo de mobilidade social, xeracional e horizontal (Giddens, 1991; Kerbo, 1998). Como resultado deste proceso, emerxe un novo tecido social. Ruralidade e urbanidade entrecruzan os seus límites que se esvaecen e se “desconfiguran”. Estamos ante o que denominamos espazo rururbano.

Non obstante, na miña opinión, os actores deste cambio social reconstrúeno discursivamente coma un movemento vertical ascendente. A análise cualitativa dos datos amosa como os protagonistas da nosa investigación se distancian das redes rurais a través do discurso de diferentes maneiras:

- a) Evitan os trazos dialectais, propios destas redes e tradicionalmente estigmatizados no mundo urbano.
- b) Os trazos dialectais aparecen en alternancias lingüísticas baixo a forma de “estilización” (Rampton, 2001), buscando un efecto irónico e representando os campesiños como “os outros”. Rampton (2001) toma o concepto de estilización de Bakhtin (1981, 1986). A estilización (*speech stylisation*) consiste na intensificación dunha maneira particular de falar para conseguir un efecto retórico e metafórico.
- c) O acceso ás novas redes sociais vai unido ao acceso a novas variedades lingüísticas e a novos recursos discursivos. O repertorio comunicativo deste novo grupo social amplíase con usos lingüísticos próximos á variedade estándar do galego ou do español. Ademais, no intercambio cotián do grupo, cobrará especial relevancia as alternancias lingüísticas galego/español.

A continuación, ilustraremos a análise socio-discursiva que deste proceso realizamos na nosa investigación etnográfica e crítica (Heller, 2002). No apartado (2) centrarémonos na conexión entre as prácticas discursivas híbridas, as redes rururbanas e

² Son representativos desta nova liña traballos como os seguintes: Woolard (1999), Rampton (1995, 1998), Álvarez Cáccamo (1990, 1991, 1993, 1996a, 1996b, 1998), Auer (1984, 1995, 1998), Franceschini (1998), Meeuwis & Blommaert (1998), Li Wei (1998), Moyer (1998), Sebba & Wootton (1998).

a nova estratificación social desta comunidade. Pasaremos no punto (3) a analizar un episodio que ilustra o papel que xoga o novo capital simbólico do grupo na reconstrucción ficticia do ascenso social. A continuación, no apartado (4), observaremos a alternancia lingüística dende o español á variedade dialectal do galego, baixo a forma de “estilización”, como recurso indíxico social de identidade. Finalmente, dedicaremos o último apartado ás conclusións.

2. Redes rururbanas, prácticas discursivas híbridas e estratificación social

A partir da década dos setenta instálase en Arteixo (A Coruña) un importante polígono industrial. A consecuente industrialización e urbanización da zona incidirá na transformación das tradicionais redes rurais –densas e múltiples (Milroy, 1987)– creándose as redes rururbanas. Fundamentalmente, distingo dous tipos de redes rururbanas (Prego Vázquez, 2000): as redes transrurais e as transurbanas.

As redes transrurais están formadas por labregos que reparten o seu tempo laboral entre as tarefas do campo e un traballo asalariado nos núcleos urbanos. Trátase de individuos que seguen vivindo nas súas aldeas de orixe pero que se trasladan diariamente ós seus postos de traballo.

Noutros casos, módanse para os novas zonas urbanizadas e deixan o traballo do campo ao que tradicionalmente se dedicaron as súas familias. De todos os xeitos, seguen participando periodicamente nas redes tradicionais nas que teñen as súas raíces. Fórmanse o que denomino redes transurbanas.

Como se pode observar, os lazos de relación entre os individuos desta comunidade cruzan continuamente o límite imaxinario que separaba tradicionalmente os ruralitas e os urbanitas. Polo tanto, non existe, nin tampouco é socialmente relevante, unha drástica distinción entre ambos espazos. Máis ben, dáse unha transición gradual de redes enclavadas no espazo social imaxinario, instalado nesa fronteira esvaecida que se estende como un contínuum dende o rural cara ao urbano.

Pero, chegados a este punto, a miña pregunta é: en que medida esta mobilidade social conectada ao xurdimento do espazo rururbano provoca unha nova estratificación social? Na miña opinión, a activación destas novas redes leva latente a aparición dunha nova clase social: a clase obreira. Esta clase apenas tiña presenza nas redes tradicionais e rurais desta comunidade. Consecuentemente, o xurdimento dunha nova clase social

modifica a estratificación social existente. Isto non significa que esta nova clase obreira ocupe unha posición xerarquicamente superior ás ocupadas polos grupos sociais de labradores. Este cambio social consiste nun tipo de mobilidade social horizontal (Guiddens, 1991; Kerbo, 1998).

Con todo, os actores sociais deste cambio reconstrúen este movemento horizontal como un movemento social ascendente. Os recursos discursivos xogan un papel relevante neste proceso. Concretamente, nos nosos datos observamos como os participantes usan de xeito recorrente certas prácticas discursivas híbridas. Con elas xestionan, na interacción cara a cara (Gumperz, 1982a, 1982b), a identidade urbana coa que evocan á nova clase social traballadora.

A diversidade lingüística é tan característica desta comunidade que continuamente os individuos utilizan as alternancias lingüísticas como mecanismo para facer patente no discurso as diversas voces que coexisten. Esta diversidade lingüística é representativa da heteroxeneidade social. Dada a súa recorrenza e relevancia, consideramos que este xeito de falar que consiste en xustapoñer materiais lingüísticos de sistemas gramaticais diferentes é a opción non-marcada (Franceschini, 1998) das redes rururbanas.

A través do uso deste tipo de prácticas discursivas híbridas³ esvaécense e reestrutúranse no discurso as fronteiras entre as variedades lingüísticas. E, ao mesmo tempo, renegócianse os lindes entre os diferentes grupos sociais: os tradicionais e os novos que están a xurdir.

3. O capital simbólico da nova clase social, o acceso aos novos recursos e a construcción do movemento vertical ascendente ficticio

O mundo capitalista e todos os procesos a el asociados, isto é, a industrialización, urbanización e, por suposto, a globalización impoñen desigualdades económicas e sociais. Isto non só repercute na diferente e desigual distribución do capital económico entre os membros da comunidade senón que tamén, como afirma Bourdieu (1991), afecta a distribución desigual do capital simbólico (o capital cultural).

³ Bivalencia lingüística (Woolard, 1999), alternancia de variedades lingüísticos con/ou sen cambio de códigos (Álvarez Cáccamo, 1998; Meeuwis & Blommaert, 1998), *crossing* (Rampton, 1995, 1998) ou reformulacións e reparacións translingüísticas (Álvarez Cáccamo, 1993, 1997; Milroy & Li Wei, 1995).

No capital cultural inclúense os recursos discursivos e lingüísticos que circulan en cada comunidade. Do mesmo xeito que o capital económico, o capital cultural está distribuído de forma desigual nas diferentes redes sociais. Os individuos non teñen o mesmo acceso ás variedades lingüísticas e aos recursos discursivos da sociedade. Máis ben, teñen un acceso desigual e, polo tanto, as variedades lingüísticas da comunidade adquieren diferentes valores no que Bourdieu (1991) denomina mercado lingüístico⁴.

Normalmente, son as variedades estándares as que teñen máis valor e as que están consideradas coma as más prestixiosas no “mercado das linguas”. Estas variedades forman parte do que Gumperz (1996) denomina forzas centrípetas. As forzas centrípetas son aquelas que pretenden unificar e reducir as diferenzas intracomunitarias. A urbanización, a industrialización, a expansión dos medios de comunicación e o sistema educativo traen consigo: valores sociais e culturais globais, prácticas comunicativas superpostas –o discurso das institucións, por exemplo– e recursos lingüísticos unificadores coma as variedades estándares.

A participación nestas novas redes sociais parece que vai unida a un cambio nos comportamentos e usos lingüísticos. Os elementos dialectais da variedade vernácula son frecuentemente abandonados. As variedades do español, a variedade estándar do galego ou usos do galego menos marcados dialectalmente así coma a alternancia lingüística galego/español penetran nos usos diarios deste novo grupo social. De feito, observamos como o español é a lingua que moitos deles elixen para dirixirse aos seus fillos.

Os actores deste cambio, aprópianse dos recursos lingüísticos e das variedades asociadas ás clases do espazo urbano. Estas variedades lingüísticas e formas de fala son “izadas” como o capital simbólico (Bourdieu, 1991) da nova clase social e constitúen os recursos cos que se constrúen discursivamente as ideoloxías do movemento ficticio ascendente. No seguinte caso, os comentarios metadiscursivos dos participantes ilustran os diferentes valores que as variedades do español e do galego adquieren no mercado lingüístico da comunidade:

Caso 1: “Español, gallego, galego, ghalleghón”

F: No
 es que no era para que me viera a mí
 es para que viera a su amigo

⁴ En relación coa distribución desigual dos recursos discursivos e co diferente acceso a estes, pódese tamén consultar Blommaert (2001) e Maryns & Blommaert (2001).

- José el relojero
a ver que tenía que contarle
M: Eso se lo dirás a todos
F: qué hombre?
M: Eso se lo dirás a todos
F: Quién le dice a todos?
M: Se lo dirás a todos los chicos
pero que a nosotros no
no nos creemos esas cosas (con tono burlón)
G: Ay pero Fransy
te entiende en gallego eh
je je je
M: Sei
pero más simpático é decilo en español
G: Je je je
(...)
porque nos quedamos anonadadas
con la respuesta que nos dio Miguel
M: Qué respuesta vos dou Miguel?
G: (en tono burlón)
Es que queda más simpático en español
M: E logo?
Non queda más simpático en español?
G: Explica por qué
A: que pesadita no
M: Cando é para ridiculizar
o idioma queda moito millor español
non sei por que
G: entonces tu madre está todo el día ridiculizada
M: Miña nai non pensa en esas cousas
F: Pues yo al revés
cuando quiero ridiculizar
lo hago en gallego
G: Cómo que tú?
F: Cuando quiero ridiculizar algo
lo hago en gallego
M: En galego?
F: Sí
M: Pues entonces
F: En gallego ghallegón
G: Y tú también Miguel
M: Eu non

Neste episodio, obsérvase que os participantes reflexionan sobre os efectos irónicos ou paródicos conectados cos usos lingüísticos. Esta práctica metadiscursiva prodúcese como consecuencia da intervención de M na liña 6. M é un neofalante de galego que sempre fala unha variedade de galego sen dialectalismos. A opción lingüística de M constitúe unha forma de militancia para reivindicar a normalización lingüística de Galicia. Esta circunstancia é coñecida por todos os participantes deste

episodio e, polo tanto, o uso do español de M rompe coas expectativas discursivas e constitúe unha elección lingüística non-preferida no sentido de Pomerantz (1984).

Os datos do noso corpus amosan que mentres que no comportamento comunicativo de A, C, F e G a alternancia lingüística é recorrente e, polo tanto, a opción non-marcada, en cambio, o uso do español de M é unha opción marcada. Serve para introducir unha nova voz no discurso mediante a que manifesta unha actitude irónica cara o expresado. O enunciado introducido en español constitúe unha cita dunha frase que os rapaces lles din ás rapazas en ton de humor: “eso se lo dirás a todos”. Tanto o uso do español como a cita serven para que M introduza unha nova voz no discurso. Este proceso que constitúe o que Bakhtin denomina dobre-voz está directamente conectado co que Lozano, Peña Marín & Abril (1986: 148) denominan distancia do enunciador. Deste xeito, prodúcese un *estrañamiento* no discurso (Lozano, Peña Marín & Abril, 1986). M distánciase da súa propia palabra para introducir a allea a través dunha cita implícita en español e marcar así unha actitude cara ao expresado. A intención comunicativa de M é transmitirlle a F que non está de acordo co que ela di, e busca, a través da dobre-voz, un efecto cómico e irónico.

Esta opción lingüística provoca unha reflexión metadiscursiva de G na que se burla de M por utilizar o español (13-15). E M xustifica a súa opción lingüística mediante unha práctica metadiscursiva na que reflexiona sobre os significados asociados aos usos lingüísticos. Isto desencadea a discrepancia de F que declara que ela utiliza para os mesmos fins o galego (33-34).

Ante a declaración de F: “Pues yo al revés, cuando quiero ridiculizar, lo hago en gallego (...), M pregunta sorprendido e indignado (39): “en galego?” F contéstalle afirmativamente e aclara: “en gallego ghalleghón” (42). Con isto quere decir que non ridiculiza co galego “neutro”, “non dialectal” que utiliza normalmente M. F usa “o gallego ghalleghón” para buscar un efecto cómico. Utiliza a variedade local marcada con gheada e con castelanismos, como ben ilustra a palabra ghalleghón.

En definitiva, neste episodio pódese observar que o que Bakhtin denomina dobre-voz vari-direccional, isto é, a introdución da palabra allea para crear un efecto irónico ou paródico, faise nos nosos casos tanto en español como en galego. Así e todo, non é o galego estándar o escollido para este uso irónico senón a variedade local. O caso analizado no apartado seguinte tamén ilustra este uso irónico do galego dialectal.

4. Alternancia lingüística, *estilización* e evocación da nova clase social

O exemplo anterior mostra como as novas voces rururbanas impoñen certa xerarquización no repertorio comunicativo da comunidade. Esta xerarquización lingüística é simbólica da gradación que dende estas redes se proxecta dos outros grupos sociais. No seguinte episodio observamos como os elementos dialectais do galego se utilizan para representar os labregos como “os outros” a través da *estilización* (Rampton, 2001).

Caso 2: “Ghafitas”

- C: Bueno, todo esto empezó por culpa de las galletas
- F: Sí, pero te jodes
porque ahora no te doy ninguna galleta
- A: Oye Oye
Oye
- F: Qué
- A: Oye
- C: Que las galletas
son de **Ghafitas**
- A: Las galletas son de la comunidad
- F: Mira esto es para mujeres
y olvídate
- A: E logho eu que son?
- F: Pues claro
tú quieras
- A: Claro
- F: Toma
- A: No
dame unha galleta enteira
- F: No hay
están todas partidas
- A: Trae aquí. Cagho na cona
Trae a ghalleta pa aquí
O paquete

Como se observa neste episodio, as eleccións lingüísticas dos participantes son diferentes: A utiliza o galego más que o español e, sobre todo, a súa opción lingüística habitual é a variedade dialectal. En cambio, C, F e G, que creceron nas zonas más urbanizadas da comunidade, usan habitualmente o español. De todas formas, os catro participantes utilizan con bastante frecuencia a alternancia lingüística como recurso discursivo. A, C, G e F forman agora parte da mesma rede de relacións e, polo tanto, a través da interacción constrúen o novo espazo social compartido que xorde dende a diversidade. Neste proceso tamén cumplen unha importante función socio-discursiva os

fragmentos que presentan bivalencia lingüística galego/español e que analizamos detalladamente en Prego Vázquez (2002).

Este episodio encádrase nun marco lúdico de intercambio entre amigos no que se discute de broma sobre as galletas. A palabra Ghafitas e o intercambio de insultos “te jodes” contribúen á creación deste marco interactivo humorístico. A alternancia entre o español de “te jodes” e a gheada de Ghafitas non constitúe unha commutación de códigos comunicativos no sentido descrito por Álvarez Cáccamo (1998). Correspondese co que Gumperz (1982a) denomina “estilo de code-switching” que consiste en realizar alternancias lingüísticas sen efectos pragmáticos.

Nos nosos datos este recurso lingüístico contribúe a dous tipos de procesos socio-discursivos:

1) Esvaécense estratexicamente no discurso os lindes entre o español e o galego. A alternancia lingüística é un recurso indéxico de identidade fronteiriza: un tipo de identidade que se adscribe ás novas redes que se crean nos bordos que separan o espazo social rural do urbano. Introdúcese nun enunciado totalmente en español un trazo fonético da variedade dialectal do galego. Calquera outro trazo podería pasar desapercibido pero non a gheada que ten un gran simbolismo social. C adopta a gheada, un trazo lingüístico identificativo de A, e emíteo de forma esaxerada para marcar que non é a súa voz. Desta maneira, evoca, a través dunha dislocación indéxico-social, a súa propia identidade. Sinala a súa identidade “não por medio da língua que supostamente representaria a nossa identidade, mas por medio duma língua ou variedade que representaria uma identidade oposta, mesmo incompatível” (Álvarez Cáccamo, 1999: 3).

2) Por outro lado, este tipo de alternancia tamén contribúe á xestión socio-discursiva da nova estratificación social. Os actores deste cambio utilizan a alternancia para introducir a variedade dialectal como voz allea. Simulan unha apropiación estratéxica do “we code” (Gumperz 1982a: 66) do grupo social dos ruralitas. Os mecanismos discursivos utilizados son, por exemplo, o discurso referido, citas, ironías e outros mecanismos propios dos que Bakhtin denominou a dobre voz do discurso. O caso que acabamos de reproducir ilustra este proceso. Obsérvase que C pasa do español á variedade vernácula con gheada para introducir a voz doutro personaxe de forma “estilizada”, isto é, para crear un efecto paródico.

Dáse un proceso de “speech stylisation” similar ó documentado por Rampton (2001) nos casos de crossing⁵. Deste xeito, a “nova clase obreira”, que ten as súas raíces no espazo rural presenta os labradores como “os outros”. Este proceso discursivo contribúe a construír o que Lozano, Peña Marín & Abril (1986: 148) denominan distancia do enunciador. Como no caso anterior, prodúcese un estrañamento, pois C distánciase da súa propia voz para introducir a allea a través do uso da gheada. Deste xeito, sepárase discursivamente dos grupos rurais a autopreséntase como un membro dunha clase social diferente.

5. Conclusións: a construcción da ideoloxía do ascenso social ficticio

Este traballo ilustra como os grupos rururbanos forxan na orde interaccional os diferentes valores das variedades lingüísticas, simbólicas dos grupos sociais da comunidade. Esta xerarquización do repertorio comunicativo produce e reproduce a gradación que dende estas redes se proxecta dos outros grupos sociais.

Os exemplos analizados mostran os recursos socio-discursivos que os participantes usan para indexicalizar a súa nova identidade e negociar a nova orde social. Neste proceso cobran unha especial relevancia: (a) a asimilación lingüística dos recursos dos grupos urbanos e das elites con máis poder e (b) a alternancia lingüística dende diferentes variedades do español á variedade dialectal do galego de forma estilizada.

En ambos os casos estamos ante prácticas de exclusión e distanciamiento dos grupos rurais tradicionais. Deste xeito, reproducense no discurso as ideoloxías da clase á que os grupos rururbanos “queren pertencer”. Así, a través destas prácticas socio-discursivas constrúen as ideoloxías da mobilidade ascendente ficticia. Estaríamos ante o que a interpretación marxista denomina “falsa conciencia de clase”. Consiste na asimilación e aceptación da ideoloxía daqueles grupos e clases sociais que tradicionalmente tiveron máis poder e ocuparon unha posición socio-económica superior (Van Dijk, 1998). Agora ben, esta asimilación non se realiza a través da

⁵ Rampton (1995, 1998) define o crossing como un tipo especial de code-switching metafórico. É unha práctica intergrupal e intercultural que se produce entre os adolescentes dos barrios obreiros ingleses multiétnicos. Consiste en introducir no discurso voces doutros grupos étnicos, é dicir, en moitas ocasións, os adolescentes británicos dunha determinada orixe racial adoptan palabras de linguas ou variedades

imposición. Os instrumentos institucionais e globalizadores transmiten as ideoloxías dos grupos ou clases dominantes como hexemonía no sentido de Gramsci (1971).

E, finalmente, quixera destacar que a análise desenvolvida mostra como a alternancia lingüística constitúe unha estratexia discursiva mediante a que se negocian os cambios sociolingüísticos conectados a cambios socio-económicos na interacción cara a cara.

Referencias bibliográficas

- Álvarez Cáccamo, C. (1990). "Rethinking conversational code-switching: Codes, speech varieties, and contextualization". En *Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, February 16-19, 1990. General Session and Parasession on the Legacy of Grice*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 3-16.
- Álvarez Cáccamo, C. (1991). "Language revival, code manipulation and social power in Galiza: Off-record uses of Spanish in formal communicative events". En C.A. Klee (ed.), *Sociolinguistics of the Spanish-speaking world: Iberia, Latin America, United States*. Tempe (AZ): Bilingual Press/Editorial Bilingüe, 41-73.
- Álvarez Cáccamo, C. (1993). "The pigeon house, the octopus, and the people: The ideologization of linguistic practices in Galiza". *Plurilinguismes* 6, 1-26.
- Álvarez Cáccamo, C. (1996a). "Building alliances in political discourse: Language, institutional authority, and resistance". *Folia Linguistica* XXX (3-4), 245-70.
- Álvarez Cáccamo, C. (1996b). "The power of reflexive language(s): Code displacement in reported speech". *Journal of Pragmatics* 25(1), 33-59.
- Álvarez Cáccamo, C. (1997). "Construindo a Língua no discurso público: Práticas e ideologias linguísticas". *Agália. Revista Internacional da Associação Galega da Língua* 50, 131-150.
- Álvarez Cáccamo, C. (1998). "From 'switching code' to 'codeswitching': Towards a reconceptualisation of communicative codes". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 29-48.
- Álvarez Cáccamo, C. (1999). "Códigos comunicativos, línguas e gestão crítica da diferença". Traballo presentado en: Comunicação em contexto pedagógico APECDA, Porto.
- Álvarez Cáccamo, C. (2000). "Para um modelo do 'code-switching' e a alternância de variedades como fenómenos distintos: Dados do discurso galego-português/español na Galiza". *Estudios de Sociolinguística* 1(1), 111-28.
- Atkinson, J.M. & J. Heritage. (eds.) (1984). *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Auer, P. (1984). *Bilingual conversation*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

lingüísticas propias de mozos pertencentes a outros grupos étnicos. A identidade "adolescente" emerxe nestes casos dende a heteroxeneidade multitétnica.

- Auer, P. (1995). "The pragmatics of code-switching: A sequential approach". En L. Milroy & P. Muysken (eds.), *One speaker, two languages. Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 115-35.
- Auer, P. (ed.) (1998). *Code-switching in conversation: Language, interaction, and identity*. London & New York: Routledge.
- Bakhtin, M. (1981). *The dialogic imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1986). *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Blommaert, J. (2001). "Context is/as critique". *Critique of Anthropology* 21(1), 13-32.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Drew, P. & J. Heritage. (eds.) (1992). *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*. London: Longman.
- Franceschini, R. (1998). "Code-switching and the notion of code in linguistics: Proposals for a dual focus model". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 51-72.
- Gal, S. (1993). "Diversity and contestation in linguistic ideologies: German speakers in Hungary". *Language in Society* 22, 337-59.
- Giddens, A. (1991). *Sociología*. Madrid: Alianza.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Goffman, E. (1981). *Forms of talk*. Oxford: Blackwell.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers.
- Gumperz, J.J. (1982a). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J.J. (ed.) (1982b). *Language and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J.J. (1996). "Introduction to part IV". En J.J. Gumperz & S.C. Levinson (eds.), *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 359-73.
- Gumperz, J.J. & D.H. Hymes. (eds.) (1972). *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Heller, M. (2002). *Éléments d'une sociolinguistique critique*. Paris: Didier.
- Kerbo, H. (1998). *Estratificación social y desigual*. McGrawHill: Madrid.
- Li Wei (1998). "The why and how questions in the analysis of conversational code-switching". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity*. London: Routledge, 156-76.
- Lozano, J., C. Peña-Marín & G. Abril. (1986). *Análisis del discurso: hacia una semiótica de la interacción textual*. Madrid: Cátedra.
- Martín Rojo, L. (1995). "Division and rejection: From the personification of the Gulf conflict to the demonization of Saddam Hussein". *Discourse and Society* 6, 49-80.

- Martín Rojo, L. (1997). "El orden social de los discursos". *Discurso: Teoría y Discurso: Teoría y Análisis* 21-22, 1-37.
- Martín Rojo, L., M.L. Pardo & R. Whittaker (1998). "Un análisis crítico del discurso: Una mirada interdisciplinada". En L. Martín Rojo & R. Whittaker (eds.), *Poder decir o el poder de los discursos*. Madrid: Arrecife, 9-33.
- Maryns, K. & J. Blommaert (2001). "Stylistic and thematic shifting as a narrative resource: Assessing asylum seekers' repertoires". *Multilingua* 20(1), 61-84.
- Meeuwis, M. & J. Blommaert. (1998). "A monolectal view of code-switching: Layered code-switching among Zairians in Belgium". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 76-98.
- Milroy, L. (1987). *Language and social networks*. Oxford: Basil Blackwell.
- Milroy, L. & Li Wei (1995). "A social network approach to code-switching: the example of a bilingual community in Britain". En L. Milroy & P. Muysken (eds.), *One speaker, two languages. Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 136-58.
- Moyer, M.G. (1998). "Bilingual conversation strategies in Gibraltar". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 215-34.
- Pomerantz, A. (1984). "Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shapes". En J.M. Atkinson & J. Heritage (eds.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 57-101.
- Prego Vázquez, G. (2000). *Prácticas discursivas, redes sociales e identidades en Bergantiños (Galicia): La interacción comunicativa en una situación de cambio sociolingüístico*. Tese de doutoramento, Depto. de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Universidade da Coruña.
- Prego Vázquez, G. (2002). "La bivalencia lingüística gallego/español como estrategia discursiva". En J.A. Bernabé, J.A. Berenguer, M. Cantarero & J.C. de Torres (eds.), *Actas del II Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. Presente y Futuro d.e la Lingüística en España*. Madrid: Sel, 641-61.
- Rampton, B. (1995). "Language crossing and the problematisation of ethnicity and socialisation". *Pragmatics* 5(4), 485-513.
- Rampton, B. (1998). "Language crossing and the redefinition of reality". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 290-317.
- Rampton; B. (2001). "Critique in interaction". *Critique of Anthropology* 28(1), 83-107.
- Sebba, M. & T. Wootton (1998). "We, they and identity: Sequential versus identity-related explanation in code-switching". En P. Auer (ed.), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 262-86.
- Van Dijk, T.A. (1993). "Principles of critical discourses analysis". *Discourse and Society* 4 (2), 249-83.
- Van Dijk, T.A. (1995). "Discourse analysis as ideology analysis". En L. Schaffner & A.L. Wenden (eds.), *Language and peace*. Dartmouth: Aldershot, 17-33.
- Van Dijk, T.A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage.

- Woolard, K.A. (1992). “Language ideology: Issues and approaches”. *Pragmatics* 2(3), 235-49.
- Woolard, K.A. (1999). “Simultaneity and bivalence as strategies in bilingualism”. *Journal of Linguistic Anthropology* 8(1), 3-29.